

**АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ТА КОНСТРУКТИВНІ
ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МАНСАРДИ
В ОДНОРОДИННОМУ ЖИТЛІ
(НА ПРИКЛАДІ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ
НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ В ГАЛИЧИНІ)***

© Гнесь Л.Б., 2011

На основі здійснених численних експедицій по колишніх німецьких колоніях Галичини та проведених натурних досліджень житлових будинків німецьких колоністів автор аналізує передумови та ситуацію, які вплинули на виникнення мансардного поверху в об'ємі одnorodинного сільського житлового будинку в Галичині ще в першій половині ХХ ст.

Ключові слова: німецькі колонії, житло колоністів, мансардний поверх.

On the basis of realizable numerous expeditions on the former German colonies of Galichyna, and the conducted model researches of dwelling-houses of the German colonists, an author analyses pre-conditions and situation, which influenced on the origin of mansard floor in the volume of onedomestic rural dwelling-house in Galichyna, as early as the first half of XX cent.

Key words: german colonies, dwelling-houses colonists, mansard floor.

Постановка проблеми

Від початку заснування німецьких колоній в Галичині і до кінця їх існування житло німецьких поселенців зазнало значних змін. Аналізуючи еволюцію житла переселенців впродовж понад 150 років (XVIII–XX ст.), прослідковуємо перетворення звичайної сільської хати з великим горіщем на замський житловий будинок з мансардою.

Мета статті

Мета статті: проаналізувати передумови та фактори, які вплинули на виникнення мансардного поверху в об'ємі одnorodинного сільського житлового будинку німецьких колоністів у Галичині у першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу

Найстаріші будинки, що збереглися до наших днів, були великих розмірів за рахунок примикання господарських будівель до житлових хат. Житлова частина таких споруд становила не більше третини площі всієї будівлі.

Господарство колоністами велось з розмахом, тому ця діяльність вимагала значних площ, різноманітних будівель і приміщень для господарських потреб і складування. Необхідні були приміщення для худоби, зберігання сіна, збіжжя, збереження урожаю, сільськогосподарського реманенту тощо. Згодом деякі господарі для зберігання збіжжя будували окремостоячі будівлі – “шпихліри”.

На перших порах перші поселенці, а з часом і менш заможні господарі, використовували горіща хат і господарських будівель як додатковий господарський об'єм. Фактично це був цілий додатковий поверх підсобної площі, тому він вимагав міцного і надійного перекриття.

---

* This work was supported by the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation grant 1372 / 1999; ця праця містить матеріали дослідження, яке підтримувалося Фондом відкритого суспільства у 1999 р.

Горищне перекриття влаштовували виключно дерев'яне, балочне. Прольот між несучими стінами рідко перевищував 4–4,5 м, що близько до оптимуму для дерев'яного перекриття. Переріз балок 18×18 см, з кроком 1,2 м ~ 1,5 м. Проміжок між балками заповнювався диллями (кілками, що обмотувались саманом), які вставлялись в спеціальні пази, видовбані в балках перекриття. Така конструкція виявилась міцною і раціональною.

Крім цього, таке конструктивне вирішення давало можливість монтувати перекриття без єдиного цвяха і та без будь-яких додаткових засобів (підшивки дошками, дракною), отримати в житлових приміщеннях гладкі стелі без балок.

Горищне перекриття опиралось на зовнішні повздовжні стіни і внутрішню несучу стіну. У випадках, коли на горищне перекриття планувалось значне навантаження (наприклад, зберігати насипом збіжжя), застосовували просту і достатньо ефективну систему підсилення конструкції перекриття. Переріз балок не збільшували і не зменшували їх крок, а застосовували поперечний прогон. Розміщували його по центру прольоту, над основними несучими балками, перпендикулярно до них. Самі ж балки перекриття за допомогою металевих болтів ніби підвішувались до цього прогону. Прогон сприймав частину навантаження на балки, яке було найбільшим саме посередині прольоту (рис. 1).

Таке конструктивне вирішення було доволі міцним і надійним, тому горища стали інтенсивно використовувати. Крім цього, на горищах, в розширеннях коминів знаходились спеціальні камери-коптильні для вудження м'ясних виробів. Камери були обладнані дверцятами і спеціальними гаками для підвішування цих виробів. Тому до цих коптилень потрібен був зручний доступ.

Використовуючи горище як господарський поверх, колоністи дбали про зручність підйому на нього стаціонарними сходами. Сходи на горище розташовувались в сінях або в коморі, які знаходились поряд з кухнею. Це був незалежний, стаціонарний вхід на горище. Сходи виконували по дерев'яних косоурах з широкими, зручними сходинками і доволі великою шириною сходового маршу (0,8 м). Важливим моментом у використанні горищного простору було природне освітлення. У зв'язку з цим у всіх житлових будинках німців-колоністів у фронтонах влаштовувались невеликі віконця, які добре освітлювали горище. Простежується тенденція поступового збільшення кількості вікон у фронтонах і збільшення їх розмірів до параметрів вікон житлових кімнат основного партерного поверху.

Найперші хати німців-колоністів мали двосхилі дахи, покриті переважно соломою. Дахи були стрімкими, горища високими і сягали від 4 м до 6 м і більше від перекриття до конька даху. Несучі елементи крівлі утворювали так званий "стілець", який зводив до мінімуму кількість вертикальних стійок, підкосів, затяжок і забезпечував потенційну можливість утворення на горищі доволі великих приміщень, не почленованих елементами крівлі.

У кінці XIX ст. – початку XX ст. будинки колоністів дещо змінюють загальний вигляд, зокрема за рахунок складнішої форми даху. Замість простих двосхилих починають влаштовувати піввальмові дахи. Ця форма даху надає будинку більш декоративного вигляду. Зменшується висота підгорищного простору до 4–5 м. Господарі частіше застосовують для покриття дахів черепицю.

У міжвоєнний час (між 1914 і 1939 рр.) багаті господарі накривають свої будинки покрівельною бляхою. Завдяки цьому значно зменшується кут нахилу даху і ще більше зменшується висота підгорищного простору, який стає співмірним з масштабом мансардних кімнат. Але головним результатом застосування черепиці і особливо покрівельної бляхи стало те, що будинки отримали достатньо стійку до атмосферних опадів крівлю, що є необхідною

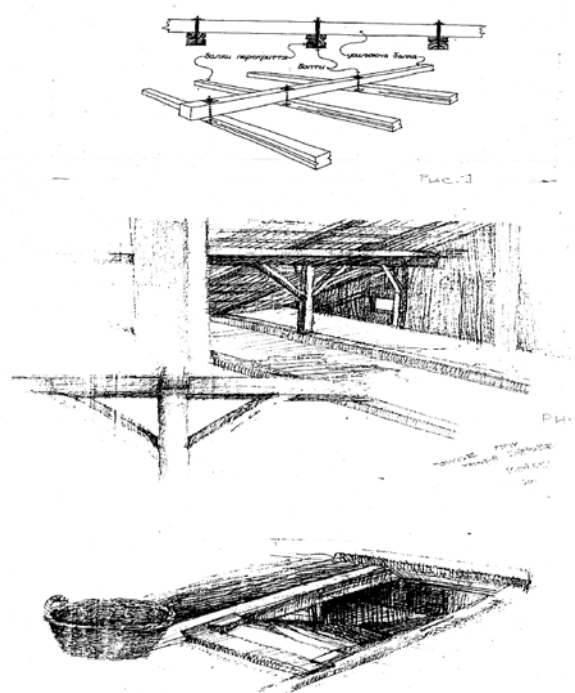

Рис. 1. Фрагменти конструкцій горища

передумовою створення мансардних приміщень. Внаслідок цього, вже в 20-ті роки XX ст. в деяких хатах, в підгорищному просторі окремі господарі починають влаштовувати окрему кімнату з вертикальними стінами, підлогою, стелею і вікном у фронтоні будинку. Такі приміщення слугують прообразом мансардного поверху, хоча повноцінними житловими приміщеннями їх назвати важко. Ці приміщення не утеплені, в них відсутнє опалення, немає безпосереднього функціонального зв'язку з основним (партерним) житловим поверхом. Потрапити в них можна було, тільки пройшовши через звичайний горищний простір. Такі приміщення використовувались як кімнати для зберігання цінних сезонних речей і, можливо, як спальні в літню пору року. До повноцінної мансарди німецьким поселенцям залишився один крок. Зробити цей крок перешкодила Друга світова війна. Примусова депортація німців-колоністів у 1939 році призупинила розвиток мансардного типу житла.

Після війни цей напрям був розвинутий місцевим населенням. І вже у кінці 50-х – на початку 60-х років сільські житлові будинки з мансардами стали масовим явищем в Галичині, а згодом набули поширення і в інших регіонах України.

Проведене дослідження тим не менше засвідчило, що вже в 30-ті роки в німецьких колоніях в Галичині існували об'єкти з повноцінними мансардними приміщеннями, утепленими, з опаленням, добрим освітленням і зручним функціональним зв'язком з нижнім партерним поверхом. Виникли ці мансарди насамперед у школах, збудованих в міжвоєнний період (рис. 3). Застосування мансарди дозволяло просторово розмежовувати різні функціональні рівні:

- нижній – класи і допоміжні приміщення школи;
- верхній – житло вчителя.

Приклади будинків з такими протомансардними приміщеннями збереглися у колоніях Розенберг (Щирець), Йозефсберг (Коросниця), Кранцберг (Дубляни), Вайнберг (Біла Гора), Кайзердорф (Калинів), Дорнфельд (Тернопілля) тощо.

Майже одночасно подібний прийом почали застосовувати і при будівництві попівств (плебаній) (рис. 4).

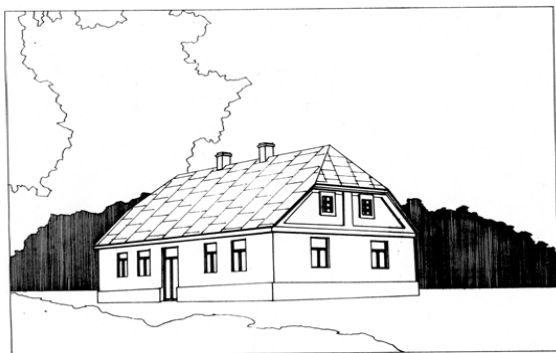

Рис. 2. Житловий будинок (кол. Розенберг)

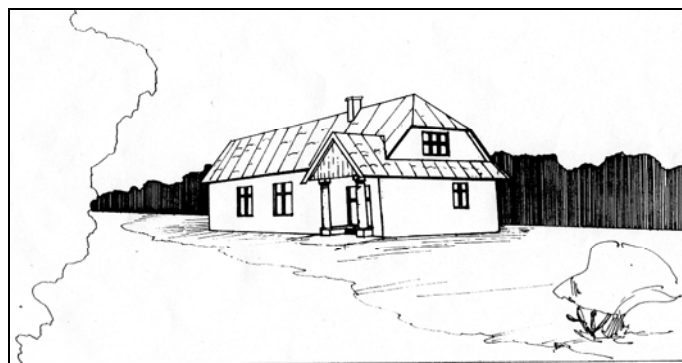

Рис. 3. Школа в кол. Кранцберг (Дубляни)

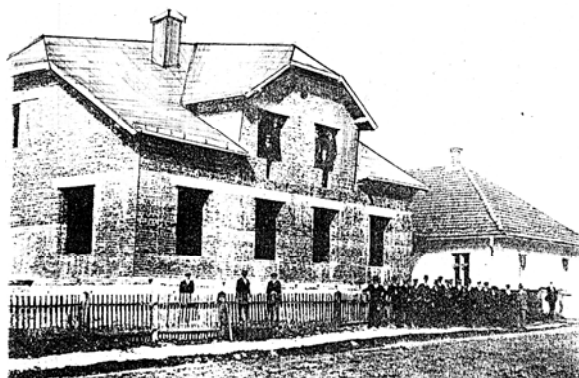

Рис. 4. Плебанія кол. Брігідау (с. Ланівка)
(фото 20-х рр.)

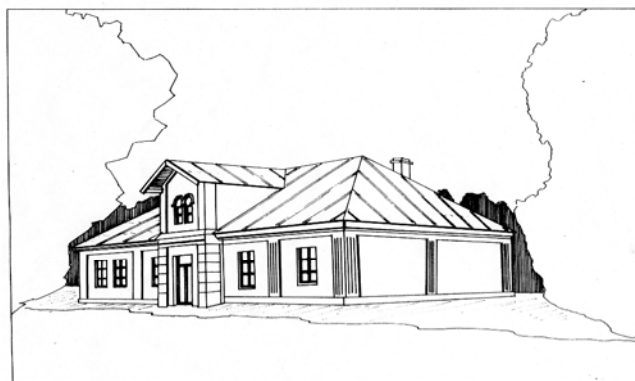

Рис. 5. Школа в кол. Кайзердорф (Калинів)

Необхідно також зазначити, що і в школах, і в плебаніях було впроваджено принципово відмінний від звичайних житлових хат тип мансардного приміщення – мезонін посередині будівлі. Цей прийом також не виник раптово, на пустому місці. Прототипами мезоніну стали вхідні ганки з дашками, які вже тоді набули масового поширення, і спеціальні загрузочні двері-люкарни на горищах стаєнь і столдол, які також доволі часто застосовували німецькі поселенці (рис. 5)

Висновки

1. Аналіз еволюції житла німецьких колоністів свідчить, що мансарда виникла не раптово, а в результаті сукупної дії багатьох факторів:
2. Великий об'єм горищного простору в хатах німецьких колоністів. Остаточне відділення житла від господарських будівель (стаєнь, столдол...) звільнило великі об'єми горищ житлових будинків від функцій зберігання сільськогосподарської продукції і сприяло раціональному використанню горищного простору.
3. Застосування конструкції міцного надійного перекриття, яке здатне витримати корисне і динамічне навантаження від мансарди.
4. Застосування конструкції “стілця” як основи несучої системи кривлі, що звільнило горище від зайвих стійок, підкосів, зтяжок і тим самим створило передумови для утворення великих приміщень.
5. Наявність природного освітлення крізь вікна у фронтонах і в мезоніні.
6. Забезпечення зручного функціонального зв'язку горища і основного (партерного) поверху за допомогою сходів, а не драбин.
7. Широке застосування таких покрівельних матеріалів, як черепиця і покрівельний метал, що забезпечило надійний захист горища, а згодом і мансарди, від атмосферних опадів.
8. Досвід і практика утворення в об'ємі горища невеликих приміщень (без утеплення і опалення), які продемонстрували архітектурно-конструктивну можливість і економічну доцільність впровадження в практику будівництва житла мансардних приміщень.
9. Позитивний досвід будівництва житлових будинків з мансардами за кордоном, зокрема в Німеччині, яке почало застосовуватись перед II Світовою війною.
10. Застосування мансарди дало змогу зменшити розміри хат у плані, зробити їх компактнішими при тій самій загальній площі, що здешевлює будівництво і експлуатацію будинку.
11. Застосування мансард позитивно вплинуло на архітектуру сільського житла, урізноманітнювало і збагатило його архітектуру.

1. *Самойлович В.П. Українське народне житло. – К.: Наук. думка, 1972. – 385 с.* 2. *Буренкова О.А. Индивидуальное сельское строительство. – К., 1980. – 56 с.* 3. *Lanz, J. Aus dem Leben eines galizischen Dorfschulmeisters. Brigidau mit seinen Filialgemeinden Gassendorf und Neudorf. Herausgegeben im Selbstverlag, R. Unterschütz Offenburg, Stuttgart, 1987. – S. 146–148.* 4. *Петришин Г., Олешко О. Містобудівельно-архітектурний аналіз німецьких колоній в Галичині / В кн. Німецькі колонії Галичини; За заг. ред. Г. Петришин. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 307–333.* 5. *План парафіяльного будинку в Вайсенберзі, 1806 р. – ЛЦДА. – Ф. 726, оп. 1, стр. 1399.*